

© Нестуля Олексій

ДОЛЯ ЦЕРКОВНИХ ІКОНОСТАСІВ – ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ ЗА УМОВ АНТИРЕЛГІЙНОЇ ІСТЕРІЇ ДОБИ «ВЕЛИКОГО ПЕРЕЛОМУ» (кінець 1920-х – початок 1930-х років)

Кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст. в Україні був позначеній ініційованими сталінським керівництвом СРСР масовими антирелігійними кампаніями, які супроводжувалися широкомасштабними репресіями проти духовенства, закриттям та руйнуванням храмів, винищеннем їх культового майна.

В їх полум'ї зникли десятки і сотні унікальних іконостасів, якими з давніх давен славилися православні храми України. Так, не мали успіху спроби пам'яткохоронців зберегти унікальний порцеляновий іконостас фабрики А.Мілашевського в церкві с. Волокитне Глухівської округи.

В 1930 р., на вимогу Прилуцької міськради, місцевий музей змушений був залишити приміщення Миколаївської церкви, яка перейшла в користування військових. При цьому було розібрано цікавий іконостас, який знаходився в храмі¹. В 1931 р. був знищений іконостас Хрестовоздвиженського монастиря у Полтаві². Того ж року під час пристосування під архівосховище було знищено яскравий з мистецької точки зору іконостас, який не одне десятиліття слугував прихожанам Катерининської церкви у Чернігові³. По суті, такі ж наслідки мало і вчинене в 1932 р., з санкції Київської міськради, пристосування з метою «культосвітнього» використання Георгіївської церкви.

Аналіз архівних матеріалів дає підстави стверджувати, що в переважній більшості випадків не лише знищення храмів, а й їх пристосування для господарського, а то й культосвітнього використання, забезпечити збереження іконостасів пам'яткохоронцям, навіть, за умови своєчасного втручання у хід відповідних робіт, не вдавалося. Звернемося до конкретних прикладів. Весною 1930 р. для потреб республіканського радіоуправління були передані будівлі Успенського собору та його дзвіниці у Харкові. В обох з них знаходились широко

відомі серед мистецтвознавців іконостаси. Розуміючи, що в разі перебудови собору та дзвіниці іконостаси можуть бути зруйновані, Український комітет охорони пам'яток культури (УКОПК) категорично виступив проти цих намірів.

До голосу пам'яткоохоронців, на жаль, не прислухалися. Щоправда, 4 вересня 1930 р. керівництво радіоуправління повідомило Харківську крайову інспектуру охорони пам'яток культури про наміри розібрати іконостас дзвіниці Успенського собору. Того ж дня представники інспектури прибули на місце робіт. Однак, на той час бокові частини іконостасу вже були знищені. Інспектура попередила про необхідність збереження хоча б центральної частини іконостасу. Вона просила повідомити її про час остаточної розробки іконостасу з тим, щоб зафотографувати його та забезпечити можливість музеєфікації решток пам'ятки. Прагнучи порозумітися з керівництвом радіоуправління, бюро УКОПК 15 і 21 жовтня запрошуvalо його представника на свої засідання. Але марно. В листопаді 1930 р., знехтувавши усіма попередженнями, управління зовсім знищило іконостас дзвіниці.

Був приречений на загиbelь і вирізблений у XVIII ст. іконостас, який знаходився в стиковому козацькому соборі м. Ізюм. Його просто викинули на подвір'я.

Подібною була й доля іконостасу Петропавлівської церкви Межигірського монастиря. Проблеми з його охороною виникли восени 1930 р., коли дирекція розташованого в монастирі Художньо-керамічного інституту вирішила звільнити приміщення Петропавлівської церкви, в якій знаходився музей, від іконостасу.

Незважаючи на висновки компетентних учених та пам'яткоохоронних установ, директор Художньо-керамічного інституту дав вказівку розібрати та спалити іконостас.

Заради справедливості, необхідно зазначити, що в цілому ряді випадків пам'яткоохоронцям вдавалося зберегти цінні з історико-мистецької точки зору іконостаси в їх першозданному вигляді. Це, зокрема, іконостаси храмів, які увійшли до системи державних історико-культурних заповідників, або були передані під антирелігійні та краєзнавчі музеї, чи під безпосередній догляд пам'яткоохоронців. Деякі з розібраних за наполеганням войовничих безвірників іконостаси все ж були перевезені до музеїв. Зокрема, в 1929 р. Київська крайова інспектура ОПК ухвалила передати до Всеукраїнського музейного

містечка іконостас Покровської церкви в Голосієві⁴. В 1930 р. Б.Пилипенко, співробітник Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г.Шевченка, виїздив до Брянська, де досліджував виконаний в українських традиціях іконостас Свенського монастиря⁵. Оскільки місцеві органи влади ухвалили розібрати іконостас, окрім фрагменті пам'ятки того ж року були перевезені до Всеукраїнського музеюного містечка⁶.

Разом з тим, слід враховувати, що при вирішенні питань охорони іконостасів, як і інших пам'яток культового призначення, пам'яткоохоронці нерідко змушені були іти на компроміс з партійно-радянськими та господарськими органами з тим, щоб зберегти від загибелі хоча б найбільш цінні пам'ятки. Нерідко ж пам'яткоохоронці просто не встигали дати оцінку майна культового призначення у зв'язку з безжалісним його нищінням вояовничими атеїстами, навіть, всупереч богоборчого радянського законодавства про культу. В архівах збереглися десятки й сотні подібних свідчень. Так, на початку 1930 р. більшовицький актив с. Жорнокліївці на Черкащині організував розгром люмпенськими елементами села місцевої церкви, в якій були знищені іконостас, престол, культове начиння. Лише після того почалася агітація за закриття церкви у відповідності до чинного законодавства. І хоч вона, як зазначалося у листі Шевченківського окрадмінвідділу до НКВС УСРР від 11 липня 1930 р., успіху не мала, церковне майно, в тому числі й історико-культурного значення, загинуло⁷.

В лютому 1930 р. подібний факт мав місце також в с.Святилівка Градизького району на Полтавщині. Місцеві активісти, не чекаючи офіційного закриття президією ВУЦВК Миколаївської церкви, знищили її культове майно, зняли хрест і поставили на його місце п'ятикутну зірку⁸. Тоді ж актив с.Оріхове на Луганщині самочинно вилучив у віруючих усі молитовні будинки села. 6 березня Луганський окрадмінвідділ повідомив НКВС УСРР, що їх «культмайно вже реалізовано, ікони спалено і молитбудинки перебудовано під культоосвітні установи»⁹. За термінологією Кременчуцької міськради «громадське захоплення» Миколаївської та Успенської церков на початку 1930 р. було вчинено в с.Потоки. Знову ж таки, всі культові речі й іконостаси були знищені¹⁰.

Не складали виключення з богоchorчої практики радянської влади подібні випадки і в наступні роки. Наприклад, у середині грудня 1931 р. релігійна громада Троїцької церкви в с.Велика

Багачка на Полтавщині звернулася до ВУЦВК зі скаргою, в якій повідомлялось, що на початку цього місяця сільські активісти увірвалися до храму і «п'яні почали руйнувати все, що було в церкві... Все майно, що виносили з церкви, — зазначалось у скарзі, — кидали на цвінтари, глузували, топтали, люди гірко плакали від образів, просили не глумитися над святою». Та зупинити знищення культового начиння так і не вдалося¹¹. На жаль, перелік подібних фактів можна продовжувати і продовжувати... За кожним з них — не лише наруга над почуттям віруючих, знищення їх святынь, а й загибель безцінних пам'яток історії та культури, які були загальним надбанням і багатством українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний архів вищих органів влади і управління (далі — ЦДАВО) України. — Ф. 166. — Оп. 9. — Спр. 1501. — Арк. 51.
2. Пам'ятки України. — К., 1988. — № 3. — С. 32.
3. ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 10. — Спр. 1382. — Арк. 24.
4. Рукописні фонди ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. — Ф. 13-3. — Спр. 104. — Арк. 4.
5. ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 9. — Спр. 1472. — Арк. 12-14.
6. НА ІА НАНУ. — Ф. ВУАК. — Спр. 374. — Арк. 89.
7. ЦДАВО України. — Ф. 5. — Оп. 3. — Спр. 1959. — Арк. 13.
8. Там само. — Ф. 1. — Оп. 7. — Спр. 190. — Арк. 77.
9. Там само. — Спр. 201. — Арк. 84.
10. Там само. — Спр. 197. — Арк. 138; Спр. 380. — Арк. 65.
11. Там само. — Спр. 186. — Арк. 109.